

דבר העורך

לאן שלא נביט, הכול מזכיר מדיניות חברתית. מדיניות חברתית חובקת את כל תחומי החיים החברתיים, חודרת לכל פן, עד כי לעתים אין אנו חשים בה כלל; החל בהעלמת היעלמותם של שני צעירים (אחד ללא שם) בעזה וכלה בהעלמת שירותי הדואר (איך הפך הצבי ישראל לצב ישראל?); החל בהענקת זכויות לאדם או לתאגיד לחפש גו במעמקי הים ולמכור אותו בכל מחיר שעולה על דעתו בגיבוי המדינה וכלה בזכותו של אדם להפיק כל יצירה אמנותית שירצה, גם במימון חלקי או מלא של המדינה.

המדינה צוברת משאבים ממסים, מהלוואות או בכל דרך אחרת, והמדינה מוציאה כספים. אופן גיוס המשאבים ומקורותיהם משקפים מדיניות חברתית, כשם שהשימוש שעושה המדינה בכספים אלה מבטא את מדיניותה. יתרה מזו, באמצעות זכויות הריבון מפקחת המדינה על פעילויות עסקיות ושירותים שגם להם השלכות חברתיות, גם אם אין הם כרוכים בהוצאה כספית מטעמה. אם כך ואם כך, אם מדובר בהוצאתם של כספים או באי הוצאתם, במתן אישור או בסירוב, נדרשת החלטה הקובעת אם ובאילו תנאים תאושר או תמומן פעולה מסוימת. כל החלטה (ואי החלטה) כזו מבטאת מדיניות חברתית, וכשם שלא ניתן לא להתקשר,¹ כך גם לא ניתן לא להחליט ולא לפעול. וכשיש החלטה או, ליתר דיוק, סדרה של החלטות, ניתן לדבר על אמות מידה המכוונות את זרועות המדינה בהחלטותיהן. לפעמים אמות מידה אלה גלויות לעין ולפעמים לא, ואף ייתכן שאמות המידה עומדות בסתירה לכאורה להחלטה. אמות מידה אלה עומדות במרכז חקר המדיניות החברתית: באילו תחומים יש אמות מידה ברורות וגלויות? מה הם היעדים הגלויים והסמויים שהמדינה מבקשת להשיג? אילו אמצעים ננקטים כדי להשיגם? מחקר זה נערך ברמות שונות, מרמת השיח (מה מקבלי החלטות, מושאי החלטות והציבור בכלל אומרים על המדיניות) עד רמת המעשה (מה מבצעי המדיניות עושים בפועל, אילו החלטות הם מקבלים או לא מקבלים, ומה ההשלכות של החלטות אלה על השגת היעדים).

בשיח אודות מדיניות חברתית יש לא מעט מסיחים שראוי להתייחס אליהם. הראשון עוסק ברמת ההתערבות של המדינה בתהליכים כלכליים וחברתיים ומציע לבחון אם לא עדיף

1 "One cannot not communicate" ע"ע. Watzlawick, P., Beavin-Bavelas, J., & Jackson, D. (1967). *Pragmatics of human communication - A Study of interactional patterns, pathologies and paradoxes*. NY: W. Norton

לה למדינה שלא תתערב ("The best government is that which governs least"),² כאילו יש מדינה שלא מתערבת. בישראל, למשל, הוצאות המדינה עומדות על 40% ויותר מהתוצר הלאומי,³ ובכך אנו דומים לרמה הממוצעת באירופה וניצבים ברבעון העליון העולמי. בכל מדינה, וודאי במדינות המפותחות, יש להתערבות השלטונות השלכות מרחיקות לכת על התנהלות החברה. באופן כללי (עם יוצאי דופן בולטים) ככל שהתל"ג לנפש עולה, כך עולה גם ההוצאה הממשלתית כאחוז מהתל"ג. בלי להיכנס לעניין כיוון הסיבתיות, בין שהוצאות המדינה הן אלה המעלות את רמת הפיתוח או בין שרמת הפיתוח היא שמעלה את היקף הוצאות המדינה, ברור שהשאלה היא לא אם המדינה מתערבת או אם עליה להתערב בכלל, אלא כמה היא מתערבת. החופש שה-**Heritage Foundation** (קרן העוקבת בעין ביקורתית אחר הוצאות המדינות ומהאחר שלה צוטט הנתונים לעיל) דוגלת בו הוא החופש הטמון בשוק החופשי, החופש להשקיע ולסחור. המדינה מעודדת אנשים להפיק רווחים מהונם ואף משקיעה ביצירת התנאים שיאפשרו להם לעשות זאת. מנגד היא עושה מעט כדי לתמוך בנפגעי השוק החופשי ולפצותם, ובעצם אין היא רואה עצמה מחויבת לעזור, כשאזרחיה נפגעים. המדינה מתערבת בכך שהיא בונה תשתיות, מכשירה כוח האדם הדרוש ואף מכריחה אנשים לעבוד בתנאים שהשוק מציע, גם אם אלה גוזרים על חלקים נרחבים מהאוכלוסייה חיים בדוחק. מדינות אף מחזיקות צבא ומשטרה להבטיח אספקה סדירה של חומרי גלם, נתיבי מסחר בטוחים, ושקט תעשייתי במפעלים. לכן אשליה היא לחשוב שמדינת הרווחה לא קיימת. מדינת הרווחה קיימת, גם אם הנהנים העיקריים ממנה אינם דווקא עלובי החיים שבצורכיהם אנו כה מרבים לדון, אלא בעלי ההון המקומיים והעולמיים. אם זו הדרך הטובה והראויה לקדם את רווחת התושבים, זוהי שאלה אחרת, וכך גם השאלה אם רווחת התושבים היא בכלל אחד מיעדי המדיניות החברתית או רק אמצעי.

מסיח שני, ולא פחות חשוב, מבקש להגביל את מוטת ההתערבות של מדינת הרווחה לתחום החומרי, ומכאן הוא גורס שתחום היצירה הרוחנית הוא "אופרה אחרת". אכן יש הבדלים כבדי משקל בין היצירה החומרית לבין זו הרוחנית. יצירה רוחנית מקיפה תחומים רבים, החל בשירותי דת, עבור דרך מדע, ספרות, תיאטרון וקולנוע וכלה בציור ובפיסול, עם עוד תחנות רבות בדרך. היא מתייחסת לעבר, להווה ואף לעתיד בתיאור, בפרשנות או בהדמיה. הצלחותיה והישגיה נמדדים בכלים אחרים מאלה של היצירה החומרית, אולם כשם שלא מוכרת חברה אנושית שאינה עוסקת ביצירה חומרית, כך גם אין חברה אנושית

2 אמירה המיוחסת לתומס ג'פרסון אך מקורה, כנראה, בכתבי ג'ון לואיס או'סליבאן (John Louis O'Sullivan, 1837) (ראו:

<http://www.quotecounterquote.com/2010/06/that-government-is-best-which-governs.html>(12.7.15)

3 מקור: <http://www.heritage.org/index/download> (12.7.15)

שאינן בה יצירה רוחנית. שתיהן חיוניות באותה המידה. אם היצירה החומרית מבטיחה את קיומה הפיסי של החברה, היצירה הרוחנית היא הדרך שבה החברה הופכת מודעת לעצמה, מעצבת את עצמה ואת מקומה בעולם ומבדילה עצמה מחברות אחרות בעיני רוחם של חבריה. אם נשאל מדברי מארקס הצעיר, לא רק הדת אלא האמנות, היצירה הרוחנית כולה, היא "התיאוריה הכללית של העולם הזה, המצאי האנציקלופדי שלו, ההיגיון שלו בצורתו העממית, המגננה הרוחנית על כבודו, התלהבותו, עיצומו המוסרי, משלימתו החגיגית ובסיס הנחמה וההצדקה האוניברסלי שלו. היא המימוש הדמיוני למהות האנושית, משום ש[...] הסבל [שהיא מבטאת] הוא בו זמנית הבעה של הסבל האמיתי יחד עם מחאה נגד הסבל האמיתי".⁴ יש בה, ביצירה הרוחנית, לא מעט אשליות ("אופיום להמונים"), אך ביסודה היא מבטאת את מגוון הניסיונות להבין את המציאות שאנו חיים בה, לתאר ולשקף אותה ואף לדמיין מציאות אחרת. ובחברה רבגונית ביטוי זה יהיה לא אחיד, כשם שאינן המציאות שאנשים שונים חיים בה אחידה. היצירה הרוחנית, הדת, האמנות, המדע הם הזירה שבה תפיסות אלה נפגשות, מתעמתות ומתחדדות, הזירה שבה קבוצות שונות בחברה מבטאות את ייחודן ובה בעת הזירה שבה חברי החברה כולה מבטאים את חווייתם המשותפת. "התודעה המשותפת",⁵ אותה רוח רפאים שאינה שייכת לאיש אך מוכרת לכול, על שלל גווניה ורבדיה, מתגבשת תוך כדי העימות הזו, ונותנת ביטוי לעולם כפי שהוא נראה וכפי שהיינו רוצים שייראה, בדיוק כפי שמארקס (אולי בלי משים) תיאר זאת.

יש מספר קווים מקבילים בין שני אפיקי הייצור האלה. כמו הייצור החומרי, כך גם הייצור הרוחני קיים בזכות התשתיות שהמדינה משקיעה בהן והמסגרת החוקית המאפשרת, אך גם מגבילה, את קיומו. בדומה לייצור החומרי, גם בייצור הרוחני התחרות היא שמבטיחה את האיכות. בייצור הרוחני, כמו בייצור החומרי, ריכוז העשייה בידי גורם אחד (או מספר מצומצם של גורמים מתואמים) פוגע באיכות ומונע חידושים נדרשים. גם כאן וגם שם הפגיעה בתחרות החופשית, אם על ידי הענקת זכויות יתר ואם על ידי שימוש באמצעים רגולטוריים או אלימים, יכולה להעניק יתרון לגורם מסוים אך פועלת לרעת הכלל. אין ספק שתולדות האנושות הן תולדות ההשתלטות האלימה, גם אם במסווה של פתיחות ותחרות, של גורמים המבקשים להגביל את התחרות בייצור, הן של סחורות והן של רעיונות. אולם כאן פרדוקס הריבון: ככל שיגביל את הביקורת כלפיו, כך יסתמך שלטונו על כוח הכפייה; ככל שייפתח לביקורת, כך יסתמך שלטונו על הזכות המוענקת למשול, על אף כל מגרעותיו הגלויות.

4 קרל מרקס (1844). Einleitung zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Deutsch-Französische Jahrbücher, עמ' 71.

5 דורקהיים, א' (1895, 2006). הכללים של המתודה הסוציולוגית (תרגום ר' בן בשט). תל אביב: רסלינג.

מנגד יש עניין אחד שבו היצירה הרוחנית שונה בתכלית מהיצירה החומרית – עניין ההערכה. בחברת השוק יש אמת מידה ברורה להצלחת הייצור החומרי – היכולת לשרוד כלכלית, להרוויח ואף למשוך עוד השקעות. כלומר: גם אם אין לדעת מראש מה צריך לייצר, גם אם מגוון המוצרים שמייצרים נראה לנו שגוי מבחינה ערכית, עקרון השוק מאפשר להבחין בין היצרנים המצליחים לכושלים. ביצירה הרוחנית, לעומת זאת, אין אמות מידה מלבד שיקול הדעת של עמיתים ומבקרים, כי אין לדעת מה היא האמת. שוק הסחורות הוא דמוקרטי, לפחות במידה שבה לכל שקל אותו הערך (אף אם לא לכל האנשים אותו סך של שקלים: זה שלא יכול להרשות לעצמו לקנות דירה אינו משפיע – מלבד בהיעדרו – על שוק הדירות). האמת של שוק הסחורות היא אמת להיום, ואם הסחורה עונה על הצורך העכשווי, די בכך. את שוק היצירה הרוחנית לא ניתן לכמת בשקלים, כי האמת שלה נצחית לכאורה. אבל כשהיא נמדדת בהיקף המכירות, היא חדלה להיות יצירה רוחנית והופכת סחורה לכל דבר ועניין. זאת ועוד, לאורך הדורות הידע מצטבר, והמסקנות משתנות, כך שגם האמת הצרופה של היום עשויה להתחלף מחר באמת אחרת. תולדות המדע הן תולדות האמיתות הברורות מאליהן שהפכו לאשליה מסיחה. אולי בשל כך ערך היצירה הרוחנית מוגדר לא מעט על ידי אופן העשייה, תהליך היצירה, לא פחות מאשר על ידי בחינת היצירה עצמה. וכשהתוצאה מופשטת, כל ניסיון למדוד אותה על ידי מדדים קשיחים, המודדים, למשל, התלהבות של קהלים שונים, לא רק נדון לכישלון, אלא מכשיל כשלעצמו, כי הוא הופך את המדד מאמצעי למטרה ואת הרעיון לסחורה. דווקא בעולם הרעיונות והייצור הרוחני נדרשת האפשרות לתעות בסמטאות ללא מוצא, בעשייה ללא תוחלת, בדיוק כפי שנדרשות עשרות חברות הזנק עם רעיונות כושלים, כדי שאחת תצליח. אין ספק שהשארית השיפוט בידי העמיתים העוסקים במלאכה, ולא בידי מנהלים ומפקחים, כרוכה בסיכון, אך הסיכון במצב ההפוך גדול עוד יותר – שרעיונות גדולים ייגדעו וייזנחו בעודם באבם לטובת הבנאלי והמקובל.⁶

חקר המדיניות חברתית תופס מקום מיוחד בעשייה הזו: כמקצוע אקדמי, שהוא חלק מאותה יצירה רוחנית, השיח האקדמי בוחן התפתחויות חברתיות ומעריך את תוצאותיהן. בה בעת הוא עצמו ואופן עבודתו הופכים חלק משדה הפעולה שלו, מעין קבוצה המכילה את עצמה. מה הפלא אפוא שחקר המדיניות החברתית חובק את כל העשייה החברתית, אך גם מחויב לביקורת עצמית? כי הרי כאשר הוא בוחן את העולם החברתי, את העשייה החברתית ואת הקצאת המשאבים החברתיים, הוא בוחן גם את עצמו.

6 ראו:

Halffman, W. & Radder, H. (2015). The academic manifesto: From an occupied to a public university. *Minerva*, 53 (2), 165-187.

ביטחון סוציאלי מחויב לדון בכל מנעד המדיניות החברתית, החל בשאלות העקרוניות ביותר של חלוקת והקצאת משאבים חברתיים, השימוש בהם ותוצאותיו וכלה בהכשרתם ובעבודתם של העוסקים במקצועות יישום וחקר המדיניות, חוקרים, מנהלים ועובדים סוציאליים. הגיליון שלפנינו מדגים את המגוון הזה. במאמר הראשון דן יובל מזר בשינויים בתחום המיסוי וההוצאה הציבורית בישראל ובהשפעתם על רמת הרווחה והאי-שוויון בחברה. אם רמת הרווחה הממוצעת גדלה עם ההכנסה וקטנה עם האי-שוויון, הוא מציע מודל שבוחרן איזו עלייה אמורה לחול בהכנסות משקי הבית עקב שינוי מדיניות שתכליתו לפצות על הגידול באי-שוויון. אחריו טל לוי ואריה מלניק מדווחים על הניסיון במספר מדינות בדרום אמריקה להשתמש בתשלומי העברה ככלי לחינוך על ידי התניית התשלום בהתנהגויות רצויות. במאמר השלישי, שתורגם מכתב העת *Israel Affairs*, בוחנים ג'וני גל ורוני הולר את המקצוע עצמו, את התרחבותו ואת התפתחות המחקר במדיניות חברתית בעשורים האחרונים והפיכתו למקצוע משפיע ונוכח, הן בזירה המקומית, הן בזירה הבינלאומית. המאמר הרביעי, של אריאלה פופר-גבעון, יעל קשת ועדו ליברמן, בוחן את השתלבותם של רופאים ערבים ואחיות ערביות בשירותי הבריאות בארץ, ומוצא הבדלי ייצוג גדולים בין גברים לנשים ובין המקצועות השונים. לבסוף, אהובה אבן-זהר ועטרת גבירץ-מידן משוות בין שיקולי הקריירה של סטודנטים בתוכנית הסבה לעבודה סוציאלית לבין אלה שבתוכנית לימודים רגילה, ולאור ההבדלים ממליצות על התאמות רצויות, הן בהוראת התיאוריה, הן בלימודים המעשיים.

ואף על פי כן, הוצאת כתב עת בידי ארגון שעיקר עיסוקו ביישום מדיניות אינה דבר ברור מאליו, ואנו חוזרים ומודים למוסד לביטוח לאומי על שאר הרוח שמאפשר לביטחון סוציאלי להמשיך לתרום לשיח המדעי-החברתי בארץ. באופן מעשי, ללא הצוות שעומד מאחורינו, במיוחד מיה עורב-הטל, מרכזת המערכת, חוה רימון, עורכת הלשון, מרדכי פרנקל, המעצב, וכל שאר הצוות, עבודתנו כמו לא היתה. תודה לכולם וקריאה מהנה.

יונתן אנסון,

עורך ראשי

